

Ks. JAN ZWIĄZEK

ZBIÓR ŁACIŃSKICH KSIĄG METRYKALNYCH W ARCHIWUM DIECEZJALNYM W CZĘSTOCHOWIE

1. UWAGI WSTĘPNE

Prowadzone przez urzędy parafialne od końca XVI stulecia w Kościele katolickim w Polsce księgi metrykalne stały się w naszych czasach cennym materiałem do badań naukowych nad strukturą ludności mieszkającej w granicach Rzeczypospolitej Polskiej na przestrzeni czterech ostatnich wieków. Zapisy w księgach metrykalnych zawierały bowiem nie tylko informacje dotyczące wyłącznie czynności religijnych, ale także podawały wiadomości o ludziach biorących udział w tych czynnościach, a więc podawały przynależność stanową, wiek i miejsce pochodzenia uczestników. Te informacje pozwalają z dużą dokładnością ustalić liczbę mieszkańców poszczególnych parafii, a nawet miast i wsi, dla których były prowadzone księgi metrykalne. A ponieważ nakaz prowadzenia ksiąg metrykalnych przez urzędy parafialne dla wszystkich miejscowości na terenie parafii obowiązywał w całym Kościele katolickim w Polsce, stąd księgi chrztów, zawartych małżeństw i zgonów dokładnie rejestrowały naturalny ruch ludności w społeczeństwie polskim w różnych okresach jego dziejów.

Ale księgi metrykalne posiadają nie tylko podstawowe znaczenie dla badań nad demografią na terenach polskich, lecz także zawierają bardzo ważne informacje na temat topografii dawnych ziem polskich. Na przestrzeni bowiem minionych 400 lat wiele miejscowości otrzymało nowe

nazwy, a inne miejscowości całkowicie przestały istnieć, stąd zapisy w księgach metrykalnych stają się niejednokrotnie jedynym źródłem podającym nie tylko brzmienie dawnych nazw miejscowości, ale także określającym lokalizację tych miejscowości. Podobną wartość posiadają przekazy zawarte w księgach metrykalnych względem dawnych nazw tych miejscowości, które w późniejszym okresie uległy zmianie.

W każdym zapisie metrykalnym jednym z istotnych elementów stanowiło podanie nazwy miejscowości, z której pochodzili rodzice dziecka chrzczonego oraz zawierający związek małżeński, a także podawano miejsce pochodzenia ludzi zmarłych. Nazwa miejscowości była zazwyczaj podawana w tekście samego zapisu aktu metrykalnego, jednakże w bardzo wielu wypadkach nazwy miejscowości podawano albo nad tekstem właściwego zapisu metrykalnego, albo też na specjalnie pozostawionym dla tego celu marginesie z lewej strony zapisu metrykalnego. Jedynie w niewielu wypadkach podawano nazwy miejscowości na marginesie z prawej strony zapisu. Do tych niezbędnych wiadomości o miejscu pochodzenia lub zamieszkania uczestników czynności religijnych dokonywujący urzędowych wpisów w księgach metrykalnych rządcy parafii podawali nadto dodatkowe wiadomości specyficzne dla poszczególnych miejscowości z terenu parafii, a więc wymieniali panujące choroby w tych miejscowościach i ich skutki, klęski elementarne w tym czasie oraz najazdy obcych wojsk, a niekiedy opisywali nawet urodzaje w poszczególnych latach. Takie wiadomości pozwalają lepiej zrozumieć warunki życia ludności w minionych stuleciach.

Wreszcie księgi metrykalne, nawet w swojej oficjalnej części, są niezastąpionym materiałem źródłowym do poznania przeszłości kościelnej poszczególnych parafii. Oprócz bowiem możliwości dokładnego ustalania granic parafii i liczby wiernych na terenie parafii, na podstawie ksiąg metrykalnych można ustalić dokładny katalog duchowieństwa parafialnego. Do istotnych elementów zapisu metrykalnego należało wyszczególnienie szafarza danej czynności religijnej oraz zajmowanego przez niego stanowiska. Byli to przede wszystkim proboszczowie i wikariusze, ale zdarzały się wypadki, że także inni duchowni wypełniali te czynności religijne. Ustalenie zaś katalogu duchowieństwa pełniącego *curam animarum* w parafiach stanowi zasadniczy element w badaniach dziejów poszczególnych parafii. Nadto i w tej dziedzinie rządcy parafii nierzadko podawali także dodatkowe wiadomości, poza wymaganymi przez przepisy kościelne dane w zapisach metrykalnych.

Wreszcie księgi metrykalne pozwalają na podstawie nadawanych imion chrzestnych wyrobić sobie pogląd o religijności miejscowej ludności. Imiona chrzcielne były wyrazem pobożności mieszkańców danej oko-

licy i kultu poszczególnych świętych w danej okolicy. Tego samego rodzaju wiadomości podają również tytuły kościołów parafialnych.

Łacińskie księgi metrykalne nie ograniczały się jednak tylko do treści wymaganej przez odpowiednie przepisy prawne. Do tych wiadomości dochodziły nadto często podawane w księgach metrykalnych spisy inwentarzowe o stanie parafii i kościoła parafialnego, sporządzone z racji zmiany na stanowisku proboszcza w parafii czy też z okazji wizytacji parafii przeprowadzonej przez biskupów lub ich delegatów.

W ten sposób wszystkie wyżej wspomniane wiadomości, jakie można wydobyć z ksiąg metrykalnych, pozwalają dokładniej poznać życie religijne i społeczne na tych terenach, dla których zachowały się dotychczas tego rodzaju księgi parafialne ¹.

Na szerszą skalę badaniami nad metrykami parafialnymi zaczęto zajmować się w Polsce na początku XX wieku, a prowadzili tego rodzaju badania tak wybitni historycy jak Franciszek Bujak czy Marcei Handelman, chociaż już pod koniec XIX w. H. Wierciński prowadził badania demograficzne na terenie 75 parafii w regionie lubelskim w okresie od XVII w. do XIX wieku. W okresie międzywojennym także zajmowano się tym zagadnieniem. Po zakończeniu II wojny światowej badania nad naturalnym ruchem ludności na terenie Polski stały się jeszcze bardziej intensywne. Przy Polskiej Akademii Nauk powstał Komitet Nauk Demograficznych PAN Sekcja Demografii Historycznej, której organem drukowanym od 1967 r. jest rocznik pt. „Przeszłość Demograficzna Polski”. Specjalne miejsce tym zagadnieniom poświęca na seminarium magistranckim przy Wydziale Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego prof. dr Zygmunt Sułowski, podejmując wraz z grupą

¹ Bardziej szczegółowe wiadomości o wartości metryk parafialnych dla badań naukowych podają: K. Dobrowolski, *Znaczenie metryk kościelnych dla badań naukowych*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie”, 5 (1920) 90—110; E. Vierlese, *Przyczynki do demografii wsi polskiej w XVIII w.*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 14 (1953) 122—136; J. Kurpas ks., *Początki ksiąg metrykalnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 2 (1961) 5—42; I. Gieysztorowa, *Badania demograficzne na podstawie metryk parafialnych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 10 (1962) z. 1—2, 103—121; Z. Sułowski, *O potrzebie rejestracji metryk kościelnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 5 (1962) 7—11; Tenże, *O właściwą metodę wykorzystania metryk kościelnych dla badań demograficznych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 10 (1962) 81—101; A. Szczypiorski, *Badania ksiąg metrykalnych a obliczanie ludności Polski w wieku XVII—XVIII*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 10 (1962) z. 1—2, 53—75; E. Vierlese, *Kilka uwag o natężeniu ruchu naturalnego ludności w Polsce w wieku XVII i XVIII*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 10 (1962) z. 1—2, 77—80; I. Gieysztorowa, *Badania nad historią zaludnienia Polski*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 11 (1963) z. 3—4, 523—562; I. Gieysztorowa, *Od metryk do szacunków ludności*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 12 (1964) z. 2, 283—298; B. Kumor, *Metryki Kościelne w archiwach diecezjalnych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 14 (1966) z. 1, 65—75; Tenże, *Księgi status animarum w diecezjach polskich (do r. 1918)*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, 1 (1967) 89—109.

uczestników seminarium badania z tej dziedziny na terenie obecnej diecezji lubelskiej. Również z terenów obecnej diecezji częstochowskiej, z których zgromadzono księgi metrykalne w Archiwum Diecezjalnym, ukazało się już opracowanie struktury ludności wsi polskiej w powiecie radomszczańskim w XVIII w., oparte na podstawie łacińskich ksiąg metrykalnych zachowanych przy kościele parafialnym w Pławnie².

Zdając sobie sprawę z doniosłości łacińskich ksiąg metrykalnych dla badania przeszłości społeczeństwa polskiego pod różnymi aspektami postanowiono w Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie sporządzić katalog trzech rodzajów ksiąg metrykalnych — chrztów, zawartych małżeństw i zmarłych (baptisatorum, contrahentium matrimonium et mortuorum). Zasady katalogowania zostały oparte na wskazówkach podanych przez Sekcję Demografii Historycznej Komitetu Nauk Demograficznych Polskiej Akademii Nauk³.

2. KSIĘGI METRYKALNE NA TERENACH OBECNEJ DIECEZJI CZĘSTOCHOWSKIEJ

W przeszłości tereny należące obecnie do diecezji częstochowskiej należały pod względem administracji kościelnej do archidiecezji gnieźnieńskiej i do diecezji krakowskiej, a po bulli pap. Piusa VII „*Ex imposita nobis*” z dn. 30 VI 1818 r. zostały włączone do diecezji wrocławskiej czyli kaliskiej i diecezji krakowskiej, a po 1882 r. do diecezji kieleckiej⁴. Zmiana przynależności diecezjalnej nie miała jednakże wpływu na sposób prowadzenia ksiąg metrykalnych na tych terenach, ponieważ nakaz prowadzenia tego rodzaju ksiąg przez rządców parafii był zawsze obowiązującym. Dlatego też z tych terenów zachowały się jednolite księgi metrykalne prowadzone od początku, kiedy nakaz prowadzenia ksiąg metrykalnych został wydany dla Kościoła katolickiego w Polsce.

W świetle tytułu najstarszych ksiąg metrykalnych w parafii Jedno w dekanacie brzeźnickim nakaz prowadzenia rejestracji chrztów, zawartych małżeństw i zgonów dla terenów należących do archidiecezji gnieź-

² E. Vierlese, *Przyczynek do demografii wsi polskiej w XVIII wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 14 (1953) 122—136; Literaturę o wartości metryk kościelnych dla badań naukowych podaje artykuł: S. Hoszowski — Z. Sułowski, *Ewidencja ruchu naturalnego ludności oparta na dawnych metrykach parafialnych*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, 4 (1971) 3—20.

³ S. Hoszowski — Z. Sułowski, dz. cyt., 8—14.

⁴ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 20 (1970) 320—321; J. Związek, *Rozwój sieci dekanalnej w diecezji częstochowskiej w latach 1925—1970*, „Częst. Wiad. Diec.”, 46 (1972) 127—128.

nieńskiej wydał prymas Polski Stanisław Karnkowski⁵. Podstawą wydania takiego rozporządzenia przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Stanisława Karnkowskiego był nakaz soboru trydenckiego. Na sesji XXIV z dn. 11 listopada 1563 r. w dekrete „De reformatione matrimonii” w rozdz. I i II sobór zalecił „habeat parochus librum in quo coniugum et testium nomina, diemque et locum contracti matrimonii describat, quem diligenter apud se custodiat” oraz „parochus, antequam ad baptismum conferendum accedat, diligenter ab eis, ad quos spectabit, sciscitetur, quem, vel quos elegerint ut baptisatum de sacro fonte suscipiant; et eum, vel eos tantum ad illum suscipiendum admittat et in libro eorum nomina describat, doceatque eos, quam cognationem contraxerint, ne ignorantia ulla excusari valeant”⁶. Taki nakaz był obowiązujący w Kościele powszechnym. Trudno ustalić, czy w poszczególnych parafiach na omawianym terenie zostały zaprowadzone księgi metrykalne już pod koniec XVI w. Dla wielu bowiem parafii księgi metrykalne przechowywane w Archiwum Diecezjalnym rozpoczynają się dopiero w następnym stuleciu, ale najprawdopodobniej nie świadczą one, że dopiero później takie księgi zaczęto prowadzić. Wiele bowiem ksiąg zaginęło. Przez trzy wieki zapisy metrykalne prowadzone były w języku łacińskim.

Księgi metrykalne zostały wyprodukowane przez katolickie urzędy parafialne i jako takie pozostawały w tych urzędach przez wiele lat. Prawidłowość prowadzenia ksiąg metrykalnych regulowały różne zarządzenia kościelne i państwowe. W niektórych księgach metrykalnych zostały podane wzory prowadzenia zapisów metrykalnych. Na uwagę w wyżej wymienionych wzorach zapisów zasługuje fakt, że różny był sposób zapisu metrykalnego dla mieszkańców miast, a inny wzór zapisu był dla mieszkańców wsi. Pewne odchylenia od wzorów przyjętych dla mieszkańców miast i wsi zawierały zapisy metrykalne dla wiernych należących do stanu szlacheckiego. Wzory poszczególnych zapisów metrykalnych przeznaczone dla różnych warstw społecznych były zazwyczaj umieszczone na początku księgi metrykalnej najprawdopodobniej dlatego, ażeby piszący akt

⁵ W parafii Jedlno w dek. brzeźnickim zachowały się dwie księgi metrykalne mówiące o nakazie prowadzenia ksiąg metrykalnych wydanym przez prymasa Stanisława Karnkowskiego — 1. *Metrica baptisatorum ex mandato Illustrissimi D. D. Stanislai Karnkowski archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, primique Regni Poloniae principis anno salutis per Christum restituta 1586*, Częstochowskie Archiwum Diecezjalne — CzAD Sygn. I 130; 2. *Metrica copulatorum ex mandato Illustrissimi D. D. Stanislai Karnkowski Dei gratia archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, primique Regni Poloniae principis anno salutis per Christum restituta ... 1590*, CzAD Sygn. I 130; Najstarsza księga metrykalna w Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie pochodzi z parafii Kłobuck z 1581 r., CzAD Sygn. I 151.

⁶ *Sacrosanctum concilium Tridentinum, Patavii 1758*, 126—127. Dzieje ksiąg metrykalnych podaje J. Kurpas, dz. cyt.

metrykalny mógł łatwo sprawdzić czy uwzględnił wszystkie elementy zapisu⁷.

W prowadzeniu ksiąg metrykalnych nie zachodziły zmiany przez długi okres ich prowadzenia. Dopiero wprowadzenie kodeksu cywilnego w zakresie spraw stanu cywilnego po wojnach napoleońskich na terenie Księstwa Warszawskiego w 1808 r. przyniosło zmiany w tym zakresie. Przede wszystkim został zaprowadzony w pisaniu tych ksiąg język polski. Normy wyznaczone przez kodeks cywilny w zakresie metryk kościelnych zachowały się także na czasy Królestwa Polskiego po 1815 r. Reliktem kodeksu napoleońskiego było rejestrowanie przez władze cywilne urodzonych, zaślubionych i zmarłych⁸.

Posiadającą obowiązującą moc prawną w Królestwie Polskim kodeks cywilny powierzał zarządom parafii obowiązki urzędnika stanu cywilnego, a tym samym nadzór nad prawidłowością prowadzonych zapisów metrykalnych sprawowały miejscowe urzędy władzy państwowej, a mianowicie sądy grodzkie. W miejsce dotychczasowego języka łacińskiego wprowadzono język polski, ale oprócz tej zmiany w zapisach aktów metrykalnych zostały wprowadzone odpowiednie rubryki dla właściwego rejestrowania urodzonych, zaślubionych i zmarłych, z równoczesnym poleceniem, ażeby urzędnicy stanu cywilnego (rządcy parafii) nie umieszczali w zapisach metrykalnych dodatkowych wiadomości, mniej związanych z wyżej wymienionymi czynnościami religijnymi.

Przez wiele jednak lat po wprowadzeniu kodeksu napoleońskiego istniały różne trudności przy interpretowaniu nowego sposobu prowadzenia ksiąg metrykalnych. W takiej sytuacji rządcy parafii zwracali się do odpowiednich władz administracyjnych z zapytaniami w sprawie właściwego prowadzenia ksiąg metrykalnych w języku polskim. Na wysuwane trudności odpowiedzi udzieliła Komisja Rządowa Wyznań Reli-

⁷ Księgi metrykalne chrztów i pogrzebów par. Borowno z przełomu XVIII i XIX w. podają wzory zapisów metrykalnych, z których 3 zostaną niżej podane: 1. Ex civitate N. Anno Domini millesimo etc. die decima quinta Mensis Novembris ego NN ecclesiae N commendarius baptisavi infantem masculum, imposito eidem nomine N filium honestorum NN civis eiusdem civitatis N et NN de oppido NN ex districtu N vel Provincia N oriundum legitimorum coniugum hora quinta mane. Patrini fuerunt NN. 2. Ex villa N. Anno Domini millesimo etc. die vigesima quarta mensis Decembris ego NN ecclesiae parochialis N altarista baptisavi infantem masculum nomine N filium laboriosorum NN et NN utriusque de villa N subditorum natum die vigesima mensis et anni curentium hora tertia post meridiem. Patrini fuerunt laboriosi NN de villa N. — Liber baptisatorum ecclesiae parochialis in Borowno 1794—1806, CzAD Sygn. I 31; 3. Anno Domini millesimo etc. die vigesima sexta mensis Novembris obiit infans N annorum vitae N filius generosorum NN et NN ex villa praefata ex morbo N in hac parochia (vel in hac villa) ad praesens grassante, sepultus in Coemeterio. — Liber mortuorum in ecclesia parochiali Boroviensi inceptus a. D. 1797 sub regimine Hyacintii Bielski curati eiusdem ecclesiae, CzAD Sygn. I 32 s. 2.

⁸ W. Urban, *Ostatni etap dziejów Kościoła w Polsce przed nowym Tysiącleciem (1815—1965)*, Romae 1966, s. 41.

gijnych i Oświecenia Publicznego w piśmie skierowanym do biskupa kujawskiego Józefa Szczepana Koźmiana z dn. 16 marca 1826 r.⁹ Pismo Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zostało rozesłane przez władze diecezjalne do wszystkich dziekanów, a ci ostatni *via cursoria* doręczyli je wszystkim proboszczom na terenie dekanatu.

Na całym terenie obecnej diecezji częstochowskiej były prowadzone księgi metrykalne według wskazań kodeksu napoleońskiego. Dla części terenów należących do diecezji włocławskiej najbliższy nadzór stanowił konsystorz foralny w Piotrkowie Trybunalskim, a dla części należącej do diecezji krakowskiej konsystorz generalny krakowski. Jest rzeczą charakterystyczną, iż w tym czasie obok prowadzenia zapisów metrykalnych w języku polskim, zarządcy parafii prowadzili także drugi zapis metrykalny w języku łacińskim według dawnych przepisów. W księgach metrykalnych prowadzonych według wskazań kodeksu cywilnego przedstawiciele władzy państwowej czynili swoje adnotacje potwierdzające prawidłowość dokonanych zapisów (par. Biała w. Częstochowy, Mierzyce, Pątnów, Przyrów).

Zarówno przed wprowadzeniem kodeksu cywilnego jak i po jego zaprowadzeniu nad prawidłowością prowadzenia łacińskich ksiąg metrykalnych czuwała władza diecezjalna. W początkowym okresie po zaprowadzeniu ksiąg metrykalnych ich przegląd dokonywali wizytatorzy parafii podczas wizytacji generalnych parafii, zostawiając odpowiednie adnotacje o dokonanych przeglądzie tego rodzaju ksiąg. W późniejszym okresie także dziekani zwracali uwagę na sposób prowadzenia ksiąg metrykalnych. Podczas wizytacji dziekańskich parafii dziekani sprawdzali księgi metrykalne i kontrolował prawidłowość czynionych w nich zapisów metrykalnych. Jednakże już pod koniec XVII w. rozpoczął się zwyczaj sprawdzania ksiąg metrykalnych z racji kongregacji dekanalnych w poszczególnych parafiach. W tej parafii, w której odbywała się kongregacja duchowieństwa dekanalnego, dziekan dokonywał wpisów urzędowych o przeglądzie metryk kościelnych. A ponieważ takie kongregacje odbywały się w różnych parafiach dekanatu, więc dziekan wszędzie swoją obecność wykorzystywał do przejrzenia tego rodzaju księgowości parafialnej. O dokonanej wizytacji dziekan zostawiał adnotację w księgach metrykalnych¹⁰.

Szczególnie dokładnie wizytowali dziekani księgi metrykalne w czasie Królestwa Polskiego. Podstawą takiego postępowania były nie tylko nakazy prawa kościelnego, ale także ustawy rządowe zwracały uwagę na

⁹ Dyrekcja Ogólna Wyznań w Warszawie dn. 16 III 1826 r. Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do JWJX Biskupa Kaliskiego, Okólniki i Zarządzenia dziekana częstochowskiego, CzAD Sygn. II 205, s. 112.

¹⁰ Przykłady tych wizytacji często są spotykane zwłaszcza na terenie dekanatu piotrkowskiego.

księgi metrykalne. Dziekani byli zobowiązani na podstawie uchwały sejmowej z 1825 r. art. 74 do składania sprawozdań po zakończeniu każdego roku o stanie ksiąg religijno-cywilnych z terenu całego dekanatu. Takie sprawozdania były regularnie wysyłane przez dziekanów do urzędów konsystorskich. Nosiły one tytuł „Raport dziekana ... względem sprawdzenia ksiąg religijno-cywilnych z roku ... dekanatu ...”¹¹.

Bardzo dokładne raporty o stanie ksiąg metrykalnych wysyłali dziekani w 1852 r. Dotyczyły one nie tylko aktualnego stanu tego rodzaju ksiąg, ale podawały także rejestr ksiąg metrykalnych łacińskich, jakie znajdowały się w poszczególnych parafiach, a prowadzone były do 1808 r. Było to wynikiem nakazu Wysokiej Komisji Spraw Wewnętrznych i Duchownych z dn. 17 maja 1852 r., który polecał dziekanom przeprowadzenie szczegółowego przeglądu łacińskich ksiąg metrykalnych do 1808 r. i sporządzenie spisów tychże ksiąg znajdujących się w archiwach parafialnych. Adnotacje dziekańskie z tego roku odnotowane w księgach metrykalnych (przeważnie na ostatniej stronie) podawały liczbę stron i kart w poszczególnych księgach łacińskich, liczbę zapisów metrykalnych oraz rodzaj zapisu metrykalnego, a także czasokres, jaki obejmowały dane księgi oraz zaznaczały, jakim znakiem dziekańskim zostały oznaczone wszystkie karty w każdej księdze. Znakiem dziekańskim były przede wszystkim pierwsze litery imienia i nazwiska dziekana poprzedzone znakiem X, a całość była w otoku¹². W wielu księgach w wyniku powyższego zarządzenia wszystkie karty w księgach metrykalnych były oznaczone znakiem dziekańskim¹³.

Także z tego okresu pochodzą spisy łacińskich ksiąg metrykalnych znajdujące się w archiwach parafialnych. Sporządzone w ten sposób spisy ksiąg metrykalnych zobowiązywały zarządców parafii do troski o zachowanie całości zespołu ksiąg metrykalnych. Niestety i tego rodzaju troska o zachowanie całości zespołów parafialnych ksiąg metrykalnych, nie uchroniła ich przed zniszczeniem. Księgi metrykalne, jak zresztą i inne księgi archiwalne w parafiach, ulegały zniszczeniu podczas pożarów miejscowości i budynków kościelnych¹⁴, były niszczone i na skutek przecho-

¹¹ Raporty dziekanów brzeźnickiego, częstochowskiego, krzepickiego i radomszczańskie o duchowieństwie, kościołach, kongregacjach dekanalnych, szkołach i metrykach, CzAD Sygn. II 72.

¹² Np. Liber metricarum ecclesiae parochialis in Bęczkowie, CzAD, Sygn. I 8 s. 192.

¹³ Często spotykane były tego rodzaju adnotacje w księgach metrykalnych tego okresu w parafiach dekanatów brzeźnickiego, krzepickiego i piotrkowskiego.

¹⁴ Niektórzy rzadcy parafii przy rozpoczęciu nowych ksiąg zaznaczyli, że poprzednie księgi uległy spaleni. Np. Catalogus generalis mortuorum parochianorum ex Vetero Registro ecclesiae parochialis Włodowicensis descriptus (post conflagrationem omnium librum ecclesiae) noviter reparatus in quo nomina et cognomina defunctorum parochianorum descripta, Sygn. I 324; Post conflagrationem antiquorum librorum metrics ab annis circiter decim usque ad ultimum diem maii currentis 1776 conscriptorum incipit novus liber baptisatorum (par. Danków), Sygn. I 84.

wywania w złych warunkach lokalowych, w których wilgoć powodowała największe szkody. Nadto niektóre księgi metrykalne były pisane na papierze złego gatunku i nie najlepszym atramentem, stąd po upływie kilkudziesięciu lat stawały się bardzo trudno czytelne, albo wprost niemożliwe do odczytania. Tę i tak niełatwą sytuację w tej dziedzinie pogarsza jeszcze fakt, że niektóre księgi były prowadzone niezbyt starannie, ale takich wypadków, na szczęście, było niewiele. Bardzo dużym niebezpieczeństwem dla archiwów parafialnych, w których przechowywane były także księgi metrykalne, były najazdy obcych wojsk na tereny polskie, które z reguły rabując własność kościelną niszczyły także zbiory archiwalne i biblioteczne.

Największe jednak straty poniosły archiwa parafialne podczas drugiej wojny światowej. Okupanci hitlerowscy zaraz na początku wojny nie tylko zakazali działalności polskim księgarniom i bibliotekom¹⁵, ale walcząc z dorobkiem polskiej kultury narodowej niszczyli także zawartość polskich archiwów kościelnych, a w tym także archiwów parafialnych.

Na terenie diecezji częstochowskiej los archiwów kościelnych — dekanalnych i parafialnych — podczas II wojny światowej nie był jednakowy. W częściach diecezji częstochowskiej wcielonych do Generalnego Gubernatorstwa i Okręgu Górnego Śląska nie było zasadniczo zorganizowanych akcji ze strony władz okupacyjnych wymierzonych bezpośrednio przeciwko archiwom kościelnym. Doszło jednak w niektórych parafiach do zniszczenia miejscowych archiwów parafialnych czy to podczas pożaru budynków plebańskich czy też w czasie przeprowadzania rewizji w budynkach kościelnych, kiedy to przedstawiciele władz hitlerowskich niszczyli miejscowe zbiory archiwalne. Pracujący jednakże w tych parafiach (na terenie Generalnej Guberni i Okręgu Górnego Śląska) polscy kapłani, w miarę możliwości, chronili pozostałe księgi metrykalne. Na terenie Generalnej Guberni w Częstochowie zachowało się także centralne archiwum diecezjalne. Najtrudniejsza sytuacja była w części diecezji częstochowskiej wcielonej do Kraju Warty. Kiedy w dn. 6 października 1941 r. zostali aresztowani na tym terenie polscy kapłani, a potem wywiezieni do obozu koncentracyjnego w Dachau, los bibliotek i archiwów parafialnych uległ nagłemu pogorszeniu. Dla nowych posiadaczy własności kościelnej (przeważnie osadników — chłopów niemieckich) nie przedstawiały żadnej wartości, a dla władz administracyjnych niemieckich stanowiły zbyt oczywisty argument o polskiści przemocą germanizowanej na tych terenach ludności polskiej, dlatego po 1941 r. nastąpiła tutaj zorganizowana akcja likwidowania archiwów kościelnych. W pierwszym etapie były one przejmowane przez terenowe organy administracyjnej władzy niemieckiej, ale

¹⁵ S. Pazyra, *Z dziejów książki polskiej w czasie drugiej wojny światowej*, Warszawa 1970, 28.

już podczas tej akcji niektóre archiwa zostały spalone lub zniszczone. Przejęte przez urzędy niemieckie zbiory ksiąg metrykalnych pozostawały w ich posiadaniu do czasu zakończenia wojny, a przy opuszczaniu tych terenów przez Niemców zostały wywiezione i dotychczas nie powróciły do prawowitych właścicieli. Z 62 parafii w Ziemi Wieluńskiej włączonych do Kraju Warty zostały zabrane całkowicie lub częściowo archiwa parafialne.

W ten sposób akcji likwidacji uległy 4 archiwa dziekańskie — dekanatów: bolesławieckiego, praszковского, wieluńskiego i wieruszowskiego oraz 53 archiwa parafialne. W pozostałych 9 parafiach udało się uchronić archiwa parafialne przed wywiezieniem przechowując je u miejscowych chłopów lub też ukrywając m. in. w grobowcach na cmentarzach. Na terenie Kraju Warty poniesiono także największe straty w stanie ksiąg metrykalnych. Straty te były tym dotkliwsze, że tutaj były najstarsze parafie na terenie diecezji częstochowskiej i w tych archiwach było najwięcej ksiąg metrykalnych. Tu zostało zniszczone jedno z najbogatszych archiwów dziekańskich i parafialnych w całej diecezji, mianowicie podczas pożaru miasta i kościoła parafialnego (kolegiaty) spaliło się archiwum kościelne w Wieluniu. Stąd też dla parafii z tego terenu są największe luki w zespołach ksiąg metrykalnych. Gdyby księgi metrykalne i inne księgi archiwalne wcześniej zostały zgromadzone w centralnym archiwum diecezjalnym w Częstochowie, najprawdopodobniej przetrwałyby okres okupacji hitlerowskiej, gdyż jak to już wyżej zaznaczono, tutaj nie było zorganizowanych takich akcji przeciw archiwom kościelnym, jak to miało miejsce w Kraju Warty.¹⁶

3. POWSTANIE ZBIORU ŁACIŃSKICH KSIĄG METRYKALNYCH W ARCHIWUM DIECEZJALNYM W CZĘSTOCHOWIE

Po zakończeniu II wojny światowej z inicjatywy ks. dra Walentego Patykiewicza, archiwariusza Kurii Diecezjalnej w Częstochowie została podjęta akcja gromadzenia łacińskich ksiąg metrykalnych w archiwum centralnym przy Kurii Diecezjalnej w Częstochowie¹⁷. Wówczas okazało się, że liczba łacińskich ksiąg metrykalnych na terenie całej diecezji była stosunkowo duża. Nawet na terenach Ziemi Wieluńskiej udało się jeszcze od-

¹⁶ W miesiącach czerwcu i lipcu 1945 r. Kuria Diecezjalna w Częstochowie rozesłała do rządców wszystkich parafii w diecezji ankietę na temat strat w poszczególnych parafiach w czasie II wojny światowej. Odpowiedzi nadesłali wszyscy rządcy. Dane podane w niniejszej pracy pochodzą z tej Ankiety — AKDCz — *Straty diecezji częstochowskiej w czasie II wojny światowej (1939—1945)*.

¹⁷ W. Patykiewicz, *Powstanie archiwum diecezjalnego w Częstochowie*, „Częst. Wiad. Diec.”, 43 (1969) 91—94.

należć przynajmniej części zespołów ksiąg metrykalnych. Akcją gromadzenia łacińskich ksiąg metrykalnych została objęta cała diecezja. Bardzo wiele zrozumienia i poparcia dla akcji gromadzenia ksiąg metrykalnych w archiwum centralnym okazał biskup częstochowski Zdzisław Goliński. Wydał w tym celu specjalną odezwę do duchowieństwa diecezji częstochowskiej z dn. 15 grudnia 1958 r. na temat „O formowaniu materiałów do historii diecezji”, w której pisał, iż w tej akcji rządcy parafii mieli szczególną troskliwością otaczać zachowane księgi metrykalne¹⁸.

Zebrane z całej diecezji łacińskie księgi metrykalne, a więc obejmujące okres od II połowy XVI w. do ok. 1870 r., zostały umieszczone w Częstochowskim Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie, mieszczącym się najpierw w gmachu Kurii Diecezjalnej, a potem zostały przetransportowane do specjalnego lokalu przy ul. 3 Maja 12 w Częstochowie. Od tego momentu rozpoczął się drugi etap zabezpieczania ksiąg metrykalnych. Należało przede wszystkim ratować mocno zniszczone księgi przed dalszym rozpadem, dla wielu ksiąg metrykalnych trzeba było dać całkowicie nowe oprawy, gdyż dawna oprawa albo została całkowicie zniszczona albo znajdowała się w takim stanie, że nie spełniała swego zadania. Dzięki ofiarnej pracy pierwszego archiwariusza diecezji częstochowskiej ks. dra Walentego Patykiewicza akcja zabezpieczania ksiąg metrykalnych przed dalszym zniszczeniem została podjęta i pomyślnie zrealizowana. W ten sposób dla większości łacińskich ksiąg metrykalnych został przedłużony ich żywot. Tymczasowe i zbyt małe pomieszczenie jednopokojowe dla całego archiwum, chociaż w dobrych warunkach klimatycznych, nie pozwalało wówczas na przeprowadzenie właściwej inwentaryzacji ksiąg metrykalnych, tym bardziej, że archiwariusz był zmuszony ratować przed dalszym niszczeniem także inne księgi archiwalne. Nowy lokal dla Archiwum Diecezjalnego w Częstochowie został urządzony w prawej wieży Bazyliki Katedralnej w Częstochowie i oddany do użytku w końcu 1970 r. Do tego archiwum, składającego się z czterech dużych pokoiów, zostały przetransportowane także łacińskie księgi metrykalne. Po zakończeniu podjętych już prac adaptacyjnych tego lokalu będzie w nim odpowiednie miejsce zarówno do przechowywania ksiąg archiwalnych, w tym także metrykalnych oraz miejsce do korzystania z tych zbiorów przy opracowywaniu przeszłości demograficznej Polski dla terenów diecezji częstochowskiej.

Dotychczas zgromadzono w Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie 442 łacińskie księgi metrykalne ze wszystkich regionów diecezji. Najwięcej tych ksiąg pochodzi z okręgu częstochowskiego i radomszczańskiego, ponieważ tutaj najmniej ucierpiały archiwa parafialne podczas drugiej wojny światowej. Z terenów Ziemi Wieluńskiej, jak to już wyżej zagna-

¹⁸ Z. Goliński, *O formowaniu materiałów do historii diecezji*, „Częst. Wiad. Diec.”, 33 (1959) 24—25.

czono, zabrane w czasie okupacji hitlerowskiej księgi metrykalne w kilku wypadkach nie powróciły dotychczas do parafii i stąd tu są największe braki. Natomiast na terenie Zagłębia Dąbrowskiego nawet nie mogło być zbyt wiele łacińskich ksiąg metrykalnych, jako że większość parafii na tym terenie powstała dopiero w czasie ostatniego stulecia.

Przy omawianiu stanu ksiąg metrykalnych w okresie XVI—XIX wieku znajdujących się w Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie należy pamiętać, że na terenie obecnej diecezji częstochowskiej w okresie, kiedy księgi metrykalne były prowadzone w języku łacińskim, liczba parafii nie była zbyt duża. Znaczna część parafii w Zagłębiu Dąbrowskim, w Okręgu Częstochowskim oraz w Radomsku i jego okolicy pochodzi z czasów późniejszych. W omawianym okresie na terenie obecnej diecezji częstochowskiej, a więc do ok. 1870 r., było 120 parafii.¹⁹

Oczywiście zbiór łacińskich ksiąg metrykalnych w Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie nie mieści jeszcze wszystkich tego rodzaju ksiąg z archiwów parafialnych. Według szacunkowego inwentarza łacińskich ksiąg metrykalnych sporządzonego przez ks. dra W. Patykiewicza jeszcze niektóre parafie w swoich archiwach posiadają łacińskie księgi metrykalne. Taki stan rzeczy nie tylko stoi na przeszkodzie sporządzeniu kompletnego inwentarza łacińskich ksiąg metrykalnych w diecezji częstochowskiej, ale także w bardzo dużej mierze utrudnia korzystanie z nich dla celów naukowych jako że nie każdy badacz może dotrzeć do odległych miejscowości. Zresztą pozostające w zapomnieniu te tak wartościowe źródła dla badań minionych dziejów społeczeństwa polskiego nie spełniają swego zadania.

4. TYTUŁY ŁACIŃSKICH KSIĄG METRYKALNYCH

W ciągu prawie 300 lat prowadzenia zapisów metrykalnych w języku łacińskim tytuły ksiąg metrykalnych ulegały zmianie oraz w różnych okresach uwzględniały odmienne elementy składowe. Tytuły były nadawane przez aktualnych rządców parafii, stąd ich różnorodność na tak rozległym terenie, tym bardziej, że różna była przynależność diecezjalna tych ziem. Zwierzchnia władza kościelna nie ustaliła bowiem jednolitego brzmienia tytułów ksiąg metrykalnych. Niemniej jednak w tytułach ksiąg metrykalnych można dostrzec niektóre stałe elementy. Do nich należą — rodzaj ksiąg metrykalnych, nazwa parafii, tytuł kościoła, nazwisko i imię aktualnego proboszcza (lub wikariusza) oraz data rozpoczęcia księgi.

¹⁹ W. Patykiewicz, *Chronologia parafii diecezji częstochowskiej*, „Częst. Wiad. Diec.”, 40 (1966) 63—73.

a. Rodzaje ksiąg metrykalnych

Na początku należy zaznaczyć, że łacińskie księgi metrykalne były prowadzone w podwójny sposób — niektórzy rządcy parafii w jednej księdze prowadzili zapisy metrykalne ochrzczonych, zawartych małżeństw i zmarłych — *bapisatorium, matrimonium contrahentium et mortuorum*, a inni rządcy parafii prowadzili oddzielne księgi dla poszczególnych zapisów metrykalnych. Typowym tytułem dla trzech zapisów metrykalnych podawanych w jednej księdze był następujący — *Liber metricarum ecclesiae parochialis sub titulo S. ... in ... per me ... conscriptus*". W niektórych wypadkach w miejsce „*Liber metricarum*” podawano nazwę „*Metrica*” lub „*Liber metrics*”, ale w tych wypadkach przeważnie wyszczególniano równocześnie czy była to księga ochrzczonych czy zawartych małżeństw lub zmarłych. Nie zawsze w tytule księgi podawano tytuł kościoła parafialnego oraz nazwisko i imię aktualnego rządcy parafii. W takich wypadkach tytuł księgi brzmiał — *Liber metricarum ecclesiae parochialis in ...*. Ponieważ drugi sposób podawania tytułu ksiąg metrykalnych był najłatwiejszy do ustalenia, dlatego też w razie braku strony tytułowej w księgach metrykalnych dawano tego rodzaju tytuł. W tymczasowym katalogu takie tytuły podawano w nawiasach, dla odróżnienia tytułów pierwotnych.

Oprócz wspólnego tytułu dla całej księgi zawierającej trzy rodzaje zapisu metrykalnego, podawano także tytuły dla poszczególnych zapisów metrykalnych. Tytuły te były dosyć zróżnicowane.

Znana była równocześnie praktyka, że dla poszczególnych zapisów były prowadzone oddzielne księgi metrykalne. W niektórych parafiach oddzielne księgi dla poszczególnych rodzajów zapisów metrykalnych były pisane od początku prowadzenia metryk, natomiast w innych parafiach w późniejszym dopiero czasie dokonano podziału na księgi ochrzczonych, zawartych małżeństw i zmarłych. Istotnym określeniem w tego rodzaju księgach były — *liber baptisatorium, liber contrahentium matrimonium (copulatorium) lub liber mortuorum (defunctorum)*. W niektórych księgach podawano nadto oddzielnie czwarty rodzaj zapisu metrykalnego, a mianowicie oddzielnie zapisywano dzieci urodzone poza małżeństwem (*illegitimi thori*). Wreszcie do bardzo rzadko spotykanych należały księgi przeznaczone dla zapisów aktów metrykalnych ludzi pochodzenia szlacheckiego.

b. Nazwa miejscowości

Terytorium poszczególnych parafii składało się nie tylko z miejscowości, w której był kościół parafialny, ale także z innych miejscowości na-

leżących do parafii. Księgi metrykalne wymieniały wszystkie miejscowości. Miejscowości, w których był kościół parafialny z reguły wymieniane były w tytule ksiąg metrykalnych. Natomiast wszystkie miejscowości należące do danej parafii były wymieniane w poszczególnych aktach metrykalnych. Znanych było kilka sposobów podawania miejscowości w zapisach metrykalnych. Często stosowano podawanie nazwy miejscowości na marginesie poszczególnych stron. W innych wypadkach nazwę miejscowości podawano w tekście zapisu metrykalnego. Ale oprócz trzech wyżej wymienionych sposobów podawania nazw miejscowości znany był także zwyczaj, wprawdzie znacznie rzadziej stosowany, zapisu aktów metrykalnych oddzielnie dla każdej miejscowości w parafii. W takich wypadkach rządca parafii wydzielał pewną część księgi metrykalnej dla każdej miejscowości w parafii i odpowiednio w tych częściach dokonywał wpisów. Inną odmianą był oddzielny zapis dla mieszkańców miasta i oddzielny dla mieszkańców wsi z terenu tej samej parafii. W tym wypadku zaznaczano także odległości, w jakich znajdowały się poszczególne wioski od kościoła parafialnego w mieście.

Na tym miejscu należy dodać, że we wszystkich rodzajach zapisów metrykalnych dokonywano wpisów według kolejności zgłoszeń.

c. Tytuł kościoła

Tytuł kościoła parafialnego nie był podawany przez wszystkie księgi metrykalne. W tych księgach, w których był podany stanowił ważne świadectwo dla przyszłości, ponieważ tytuły kościołów ulegały zmianie. Nadto w tytule księgi podawano także wzmiankę czy był to kościół parafialny prowadzony przez kapłanów świeckich (*ecclesia parochialis*) czy też był prowadzony przez kapłanów zakonnych (*ecclesia collegiata Can. Reg. Latt., ecclesia sub cura RR RP Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae*). W przeszłości na terenach obecnej diecezji częstochowskiej placówki parafialne prowadzili oprócz kapłanów diecezjalnych jedynie paulini i kanonicy regularni.

d. Nazwisko i imię aktualnego proboszcza (wikariusza).

Jak już wyżej zaznaczono księgi metrykalne są jednym z ważnych źródeł do poznania katalogu duchowieństwa parafialnego. W tytule księgi zwykle w jego końcowej części było wymienione nazwisko rządcy parafii, który rozpoczynał rejestrowanie zapisów metrykalnych w tej księdze.

W samym zaś zapisie metrykalnym nazwisko kapłana, biorącego udział w czynnościach religijnych, podawane było zwykle na początku zapisu metrykalnego (Ego ... baptisavi, Ego ... benedixi matrimonium, Ego ... sepelivi). Właściwy katalog duchowieństwa w danej parafii można jednak ustalić dopiero na podstawie samych zapisów metrykalnych w całej księdze, ponieważ w wielu wypadkach księga metrykalna rozpoczęta przez jednego rządcę parafii była kontynuowana przez jego następców w tej samej parafii.

e. Data rozpoczęcia księgi

W każdej księdze metrykalnej można dokładnie ustalić datę jej rozpoczęcia analizując pierwszy zapis metrykalny. Data dniowa odbywających się czynności religijnych należała do istoty zapisu metrykalnego. Datę zwykle pisano słownie w pierwszym zapisanym akcie, a dalej pisano jedynie datę dniową, a zamiast podawania miesiąca i roku pisano „jak wyżej” (ut supra). Pełną datę czynności religijnych podawano także przy zapisywaniu pierwszej czynności religijnej w nowym roku kalendarzowym. W innym wypadku datę odbywających się czynności religijnych pisano ponad właściwym zapisem metrykalnym. Ale datę rozpoczęcia prowadzenia księgi często można także znaleźć w tytule samej księgi, bowiem w wielu wypadkach w tym miejscu podawano także datę jej rozpoczęcia. Data ta podawana była zwykle w końcowej części tytułu księgi metrykalnej.

Najstarsze księgi

1 *Metrices ecclesiae S. Martini conventualis in Clobuczko dioecesis Cracoviensis Venerabilis Domini Adami pro tunc praepositi (1581), Sygn. I 151.*

2 *Metrica baptisatorum ex mandato Illustrissimi D.D. Stanislai Karnkowski Archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, primique Regni Poloniae principis anno salutis per Christum restituta 1586 (Jedlno). Sygn. I 130.*

3 *Liber metrics copulatorum ecclesiae parochialis Brzeźnicensis (1595), Sygn. I 52.*

4 *Liber continens in se matrimonium contraehntium testiumque illius ab anno Domini 1602 (par. Łaszów), Sygn. I 193.*

5 *Regestrum puerorum et puellarum baptisatorum ab anno Domini 1650 (in oclesia parochiali in Grodziec), Sygn. I 117.*

6 *Metrices administratorum sacramentorum baptismi et matrimonii in ecclesia parochiali Severiensi ab anno regiminis A. R. Francisci Bernardi Petricii I. V. D. parochi in Siemonia (1686). Sygn. I 301.*

Powszechnie stosowane

1 *Liber metrics mortuorum ecclesiae parochialis Brzeźnicesis rectore pro tunc Ignatio Antonio Samberger, Canonico Cath. Smolensi, praeposito Brzeźnicesis (1797)† Sygn. I 55.*

2 *Metrica baptisatorum ecclesiae parochialis Kamienscensis sub felici regimine Joannis Zubkiewicz canonici Vielonensis, praepositi Kamienscensis existente pro tunc Petro Kwaśniewski vicario eiusdem ecclesiae Kamienscensis anno 1727. Sygn. I 134.*

W parafiach zakonnych

1 *Catalogus baptisatorum ecclesiae parochialis praeposituralis Can. Reg. Latt. in Klobuczko anno Domini 1725 comparatus. Sygn. I 157.*

2 *Liber sepultorum in ecclesia Dzierżnicensi sive in coementario sub cura Fratrum Ordinis S. Pauli Primi Eremitae comparatus per Sebastianum Kuźbiałowicz conventus Vielunensis ad S. Nicolaum a. D. 1759. Sygn. I 113.*

Różne tytuły

1 *Catalogus generalis mortuorum parochianorum ex Vetero Registro ecclesiae parochialis Włodowicensis descriptus (post conflagrationem omnium librorum ecclesiae) noviter reparatus in quo nomina et cognomina pie defunctorum parochianorum conscripta, Sygn. I 324.*

2 *Libellum metrics baptisatorum tam parochiae Mykanoviensis quam Boroviensis, Sygn. I 230.*

3 *Liber in Domino morientium alias metrica ecclesiae parochialis Żurawiensis die 1 Decembris anno Domini 1817 per me Josephum Hyacienthum de Zaremba Tymieniecki curatum in Żuraw comparatus, Sygn. I 331.*

4 *Liber metrics baptisatorum, copulatorum, sepultorum in et circa ecclesiam parochialem Żytnensem, Sygn. I 340.*

5 *Matrimonialia vota ex villis ad ecclesiam parochialem Rędzinensem pertinentibus Rędziny, Mirów, Rudniki, Rzasawa ab anno 1779 fidelissime scripta, Sygn. I 283.*

6 Nomina et cognomina baptisatorum ecclesiae parochialis Cykarzeviensis et Mykanoviensis (1726), Sygn. I 229.

7 Nuptiae Agni cum Sponsa Sanctae Ecclesiae figuratae seu adnotatio matrimoniorum in facie Ecclesiae contractorum in ecclesia parochiali Paiencensi sub rectoratu Perillustris Josephi Paulicki cancelarii Siradiensis, praepositi Paiencensis a die 1 mensis Januarii 1814, Sygn. I 243.

5. Format ksiąg metrykalnych

Pod względem wymiarów łacińskie księgi metrykalne były także znacznie zróżnicowane. Początkowo do zapisywania aktów metrykalnych były używane przeważnie dutki czyli księgi specjalne przeznaczone do zapisywania aktów metrykalnych²⁰. Wymiary tego rodzaju ksiąg zazwyczaj wynosiły 330 mm wysokości i 100 mm szerokości. Były także dutki o nieco mniejszych wymiarach od typowych ksiąg tego rodzaju. Ale spotykane były także księgi nieco większego formatu niż typowe dutki, mianowicie o wymiarach 420 mm wysokości i 170 mm szerokości. Zapisy metrykalne w dutkach prowadzone były jeszcze w XVIII w., ale już w XVII w. były spotykane, a w XVIII w. coraz częściej były używane księgi o większych formatach — 330 mm wysokości i 220 mm szerokości. W tym drugim wypadku księgi metrykalne też nie posiadały takich samych wymiarów. Były spotykane zarówno księgi o większych jak i o mniejszych wymiarach.

* * *

Zgromadzone w Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie łacińskie księgi metrykalne nie stanowią zbioru kompletnego. W żadnej parafii nie przetrwały wszystkie księgi metrykalne. Luki są duże. Dla tych ksiąg, które wielkim wysiłkiem zostały zebrane i zabezpieczone staraniem ks. dra Walentego Patykiewicza postanowiono sporządzić katalog. Pierwszy katalog ma charakter tymczasowy, jako że spodziewany jest jeszcze dopływ kilkunastu, a może kilkudziesięciu łacińskich ksiąg metrykalnych znajdujących się jeszcze w archiwach parafialnych. Przy sporządzaniu kart katalogowych kierowano się regułami podanymi przez Sekcję Demografii Historycznej PAN.²¹ Księgi uporządkowano alfabetycznie według zespołów pochodzących z tej samej parafii, a w zespołach metryk z poszczególnych parafii przestrzegano porządku chronologicznego. Wydaje się, że katalog ksiąg metrykalnych może okazać się dużą pomocą dla badań naukowych nad przeszłością demograficzną terenów obecnej diecezji częstochowskiej.

²⁰ Dutka lub dudka — księga rękopiśmienna powstała z kart złożonych wzdłuż dłuższej osi; format spotykany wśród dawnych ksiąg sądowych. Także były spotykane wśród ksiąg metrykalnych.

²¹ S. Hoszowski — Z. Sułowski, Ewidencja ..., 8—9.

COLLECTION DES REGISTRES MÉTRICAUX LATINS DANS LAS ARCHIVES
DU DIOCÈSE DE CZĘSTOCHOWA

Resumé

L'obligation de tenir des registres de Baptêmes, mariages et morts, fut imposée aux administrateurs des paroisses par la XXIV-ème session du Concile de Trente, le 11 novembre 1563. Dans l'archidiocèse de Gniezno on introduit généralement les registres métriques sur l'ordre du Primat de Pologne, Msgr. Stanislas Karnkowski (*Metrica baptisatorum ecclesiae parochialis in Jedlno ex mandato D. D. Stanisłai Karnkowski... 1586, cote I 130*). Dans les Archives du Diocèse de Częstochowa le registre de métriques le plus ancien vient de la paroisse de Kłobuck, de l'année 1581 (cote I 151). Jusqu'aux environs de l'année 1870 les registres étaient tenus en latin, à l'exception de quelques paroisses où on les tenait en polonais après l'introduction du nouveau code civil aux temps de Grand Duché de Varsovie et du Royaume Polonais. Le devoir de veiller à ce que les registres soient bien tenus incombait aux Visitateurs des paroisses. Jusqu' à l'an 1870 existaient sur le territoire actuel du diocèse de Częstochowa 120 paroisses.

Ce fut l'Archiviste du Diocèse de Częstochowa, M. l'Abbe Walenty Patykiewicz, docteur en histoire de l'Eglise qui prit l'initiative de réunir les registres métriques des archives des paroisses dans les Archives du diocèse et l'exécuta dans les années 1951—1962. Msgr Zdzisław Goliński, Ordinaire du diocèse, appuyait cette action. De tout le territoire du diocèse Częstochowa on réunit jusqu'ici 423 registres métriques. Ce ne sont pas encore tous les registres, car les archives de certaines paroisses ne les ont pas encore transmis aux Archives du Diocèse. Une grande partie de ces livres a été détruite par les Nazis pendant le II guerre mondiale, surtout dans les paroisses annexées au Warthegau.

Les enregistrements métriques (*baptisatorum, matrimonium contractuum et mortuorum*) étaient inscrits dans un même livre ou bien on tenait séparément les registres des baptêmes, des mariages contractés et des morts. Une partie des registres était inscrite dans des livres de format spécial, composé de feuilles pliées selon la longueur.

Le catalogue des registres métriques latins dans les Archives du Diocèse de Częstochowa fut composé selon les normes de la Section de la Démographie Historique du Comité de Sciences Démographiques de l'Académie Polonaise des Sciences.

Les registres métriques latins, réunis dans les Archives du Diocèse de Częstochowa sont une précieuse source de matériaux pour les recherches scientifiques sur le passé démographique des terrains, appartenant actuellement au diocèse de Częstochowa, et aussi pour la connaissance de l'histoire ecclésiastique de ces territoires.